

АРМЕНСКИЯТ ВЪПРОС И ОТРАЖЕНИЕТО МУ В БЪЛГАРО- БРИТАНСКИТЕ ПОЛИТИЧЕСКИ ОТНОШЕНИЯ ЗА ПЕРИОДА 1894–1896 г.

Слави ДИМИТРОВ

Докторант, катедра „Нова и най-нова обща история“
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“
Научен ръководител: проф. д-р Валентин Спиридонов

In the present article has been analysed the Armenian issue and the position of the United Kingdom to take it out of the political arena and thus regain the lost positions in the Ottoman Empire. It is shown how the Armenian issue has a reflection in the European part of the Ottoman Empire and mostly of Bulgarian population in Macedonia and east Trace and the position that was taken by Bulgaria to protect the Bulgarian population in these areas. The topics that have been discussed are the touch points of Bulgarian and British diplomacy in the context of the Armenian issue and their differences and compatibility.

В края на XIX век Балканският полуостров отново става зона на конфликти и арена на дипломатически сблъсъци. Този път конфликтът е предизвикан от арменските вилаети на Османската империя. Причината е тежкото положение на арменското население под османска власт. Коренът на проблема до голяма степен е в нерешените реформи в империята, предвидени от Берлинския конгрес: чл. 23 за европейските владения на Османската империя и чл. 61, засягащ Армения. През 1894 г. в района на Сасун, Толари и др. арменското население се разбунтувало, вследствие на безобразията, извършени от башибозушките банди на съседните им кюрди и бездействието на държавната администрация по места. Вълненията са жестоко потушени и е пролята доста кръв от мирното население. Това деяние отново изостря привидно затихналия „Източен въпрос“ след разрешаването на „Българската криза“. Великобритания, като страна, имаща интереси в източната част на Балканския полуостров и Османската империя, играе една от главните роли във възникналия арменски въпрос. Това събитие оказва силно въздействие и върху останалите османски вилаети и държави от Балканския полуостров.

Английският консул в Ерзерум Р. У. Грейвс, който известява английското правителство за възникналия проблем, прави едно сравнение с Априлското въстание в България през 1876 г. Той твърди, че чрез повтаряне на зверствата, извършени над българското население при потушаването на въстанието, арменците искали да предизвикат намесата на Европа и Англия, за да получат автономия¹. Кабинетът в Лондон не искал да се ангажира прекалено много в райони,

където не би могъл да извлече голяма полза, но активността на британското обществено мнение подтикнало Форин офис към по-голяма намеса в този район². Естествено мудността и протакането на подобен род проблеми са част от арсенала на османската дипломация, което усложнява още повече арменския въпрос и този опит за намесата на другите велики сили. Това пък от своя страна не можело да не даде отражение и надежда за разрешаването на нерешените проблеми на останалите християнски народи в Европейска Турция, най-вече на гърците в Крит и на българите в Македония и Одринска Тракия³. Тези събития рефлектират също и в обществените и правителствените среди на балканските страни. През есента на 1894 г. се организират митинги в България и Гърция, на които се осъжда турската политика и се настоява за прилагането на чл. 23 от берлинския договор⁴.

Тук се засяга и втората външнополитическа линия на новото правителство на К. Стоилов, а именно съдбата на останалите под османска власт българи. Това е другата основа, върху която са стъпили британско-българските взаимоотношения през този период, като първата беше свързана с британската позиция и помирението ни с Русия. Допирните точки на Княжество България с Великобритания се пресичат именно в европейската част на Османската империя и най-вече по въпроси засягащи българското население в Македония, където арменският въпрос също дава своето отражение. Новото българско правителство решава да продължи Стамболовата политика спрямо Османската империя. Вместо да настоява за активни реформи в империята, то продължава да се придържа към приятелски отношения с Високата порта и така да извоюва нови училищни и религиозни привилегии за българите в Македония и Одринска Тракия⁵. Явно в София са си давали ясна сметка, че не са в позиция да оказват натиск на империята, имайки предвид васалния си статут и неясното все още положение на княз Фердинанд. Така в София се придържат към утвърдената и вече изпитана тактика, вместо да разчитат на илюзорни дипломатически ходове. Не на последно място е и фактът, че в Цариград не се гледало с добро око на митингите, и подозрението на Високата порта, че те имат пасивната подкрепа на правителството⁶.

Събитията в Турция и последвалите ги митинги и демонстрации в Княжеството идват в неудобно време за правителството, което все още не е разрешило първата си външнополитическа линия – помирението с Русия и признаването на княза от нея и от сюзерена Турция. Британската преса започва да публикува статии, които се опитват да докажат необходимостта от намесата на Великите сили в полза на арменците и изпълнение на чл. 61 от Берлинския договор⁷. Привличането на повече сили би обрекло акцията в полза на арменците на по-голям успех. Така и кабинетът в Лондон би извлякъл политически облаги и общественото мнение в Англия би получило някакво удовлетворение⁸. Международната обстановка се оказва неудобна и за една от най-заинтересованите сили – Русия, която е съсредоточила вниманието си към Далечния

изток. Както се вижда, появата и разрастването на арменския въпрос се приемали като крайно ненавременни и неприемливи в международен аспект. Арменският въпрос налага и едно ново начало в досегашните международни отношения не само в засегнатия район и Балканите, но и в Европа. В историографията се лансира идеята, че засилването на германското влияние в Османската империя измества досегашния англо-руски антагонизъм с този между Англия и Германия⁹. Това до известна степен е вярно, но в края на 1894 г английските либерали правят опит за сътрудничество с Русия по арменския въпрос, което от своя страна засилва убеждението на Австрия, че антируско сътрудничество между Англия и Хабсбургите е почти неосъществимо¹⁰. Това е ясен индикатор за близкия разпад на Средиземноморската Антанта, заради която Англия нарушила правилото си – да не влиза в договорни съюзи с други държави.

Началото на Средиземноморското съглашение започна със създадени кризисни ситуации следствие на „Българската криза“ и би могло напълно основателно да се каже, че краят му настъпва след поредната криза, възникнала вследствие на арменския въпрос и настъпилите усложнения от него. Появата на арменския въпрос от лятото на 1894 г. и засилената английска дипломатия карат българското правителство да приеме една изчаквателна позиция по въпроса за помирението с Русия, където Англия има голям интерес от развоя му¹¹. Обаче българското правителство също не може да пренебрегва и английската активност в Османската империя по арменския въпрос, тъй като от него би зависела и македонската политика на Княжеството. Проектите, които прави английската дипломатия за разрешаване на арменския проблем, косвено засягат и македонското движение¹². В писмо от Цариград през януари 1895 г. Ат. Шопов съветва Гр. Начович българите да се възползват от арменския въпрос. Очергалият се неуспех на Англия в Армения през 1894 г кара английския кабинет да пристъпи към по-крути мерки спрямо Турция, като започва съзнателно да подклажда българското правителство към акции и действия по македонския въпрос.

В София английският дипломатически агент Артър Никълсън уверявал Стоилов, че силите ще съумеят да се споразумеят по арменския въпрос и това дава основание на Стоилов да се надява, че това ще улесни паралелно разрешаването и на постъпките на българското правителство пред Портата относно Македония¹³. По това време македонският проблем започва да се очертава като основен във външната политика на българското правителство. Англия се стреми по всякакъв начин да използва и най-малката възможност за създаване на трудности на Турция, което пък засилва донякъде надеждата в София, че може да спечели Англия на своя страна. Това се забелязва и в разговорите между английския дипломатически представител в София Артър Никълсън и външния ни министър Григор Начович по въпроси, касаещи българската политика в Македония. Начович намеквал, че Англия трябва да поддържа идеята за реформи в Македония, защото в противен случай може да избухне революцията в тази област и от това би спечелила Австрия – явно българският външен

министър е бил наясно с пропукването на съюза между Англия и страните от Тройния съюз¹⁴. Той съветвал Никълсън да предаде разговора им в Лондон. Освен това Начович наредил и на българският дипломатически представител в османската столица П. Димитров да предаде тези негови виждания и на английския посланик в Цариград Филип Къри. Надеждите на българското правителство се увеличили, когато през юни 1895 г. в Лондон се извършила правителствена промяна, дължаща се на изборната победа на консервативната партия, начело с лорд Солзбъри. Това прави и един завой в английската външна политика – използвайки арменските размирици през лятото на 1895 г., Солзбъри постепенно започва да изоставя традиционната английска политика по „Източния въпрос”. Кабинетът на Стоилов се опитва да спечели общественото мнение в Англия и това на правителството в Лондон за българската кауза в Македония. За целта изпраща за Лондон с особено важна мисия българския дипломатически агент в Цариград П. Димитров. Главната цел на мисията е да се търси английска подкрепа по македонския въпрос. Резултатът от тази мисия обаче не е обнадеждаващ, Солзбъри не е оспорил българското искане, но заявил, че първо трябва да се разреши арменският въпрос и тогава ще дойде ред на българския в Македония. Той споменал, че „никоя сила не щяла да се занимае с Македония и турското правителство щяло да се разправя с огън и меч с революционното движение в тази област и това щяло да е пагубно за Македония“¹⁵.

Като краен резултат българският пратеник в Лондон не е могъл да свърши никаква работа, поради независещи от него причини: събитията, случващи се в България, свързани с убийството на Стамболов, и недоверието на английското правителство към новия кабинет и сондажите му за помирение с Русия. Интереси в региона имала и Германия, за която едно англо-руско сближение пораждало у нея опасение за нейните колониални интереси. Немското правителство се опасявало и от засилването на националноосвободителното движение в Западна Армения и отражението му на Балканите и най-вече в Македония. Както стана ясно, в международен аспект арменският въпрос се оказва голяма грижа и затруднение не само за Османската империя, но и за останалите Велики сили, имащи пряко или косвено отношение в този регион. Междувременно четническото движение в Македония се засилвало и в София се опасявали, че това може да предизвика едно въстание на българското население там и да подтикне Австро-Унгария да окупира тази турска област. Великите сили нямали интерес от разрастването на реформите в другите области на империята, което ще им попречи за работата върху арменския въпрос. На българското правителство било препоръчано да положи усилия за спиране на броженията в Княжеството и Македония. Така напрегнатата ситуация в Мала Азия продължавала да оказва революционно отражение в Европейска Турция. Напрежението не спаднало и през следващата 1896 г., когато арменски националисти превзели в Константинопол сградата на Отоманската банка и заплашили да я взривят. Това дало повод на османското правителство да се разправи жестоко с арменското население в Цариград.

Събитията в Цариград имат пряко отражение на Балканите. Българското правителство, възползвайки се от случая, направило заплашителни изявления, че ако анархията в Турция продължи, ще прекрати всички ангажименти, обвързващи го с Империята. Интересно поведение проявили и македонските комитети, които, разочаровани от политиката на Русия, се опитали да привлекат моралната и материалната подкрепа на Великобритания. Б. Самърджиев споме­нава, че има сведения от това време, че са започнали тайни преговори между македонски и арменски революционери и организации за обединяване на усилията и координиране на общи акции срещу османските власти, но липсват такива за това, как се е развил този процес по-нататък¹⁶. Политиката на Великобритания по арменския въпрос, като част от Източния, след Берлинския конгрес се намирала в период на преосмисляне и постепенна промяна. Главният двигател на това било отношението на Лондон към Русия – появява се стремеж към преосмисляне на старата Биконсфилдова политика и ново групиране на силите в Европа. Реформената акция не донесла положителен резултат за арменското население, но имала после второ и трето издание в Крит и Македония¹⁷. Частични успехи имала в Крит, но за всички става ясно, че целостта на Османската империя е към своя край.

Зародилите се македонски организации започнали да разчитат повече на собствените си сили, отколкото на дипломатическите маневри на Великите сили. Българо-британските дипломатически отношения през този период нямат тази тежест, както, предходното десетилетие, но това зависело и от променената геостратегическа линия не само на Великобритания, но и от новото блоково прегрупиране на силите и новия френско-руски съюз, при който Русия вече можела да вкара при нужда кораби във френските пристанища на Средиземно море и проливите нямали това значение, както при предишните руско-английски взаимоотношения, където България имала своето място в стратегическите планове на двете страни в региона. Арменският въпрос не разрешава проблемите на арменското население, но той ясно показва на останалите под османска власт християни, че времената, когато Великите сили са решавали техните проблеми, са неприложими при новата геополитическа стратегия на същите сили. Това, от своя страна, засилва вярата на останалите под османска власт християнски народи, че свободата може да бъде постигната със собствени усилия и подкрепата на техните сънародници в съседните на империята балкански държави.

БЕЛЕЖКИ

¹ Самърджиев, Б. Арменският въпрос и Англия. София, 1994, с. 44.

² Самърджиев, Б. Арменският въпрос..., с. 44.

³ Попов, Р. Великите сили и балканските държави в периода на близоизточната криза 1894–1898 г. – В: Великите сили и Балканите в ново и най-ново време. Международна научна конференция, посветена на паметта на Людмила Живкова. София, 1983, с. 144.

⁴ **Пантев, А.** Англия и Руско-Българското помирение (1894–1896). България и европейските страни през XIX–XX век. София, 1975, с. 157.

⁵ **Попов, Р.** Македония в българо-сръбските отношения (1894–1896). Освободителните борби на българското население в Одринска Тракия и Македония след Берлинския конгрес. София, 1981, с. 78.

⁶ **Самърджиев, Б.** Арменският въпрос и Англия. София, 1994, с. 46.

⁷ **Самърджиев, Б.** Арменският въпрос..., с. 46.

⁸ **Самърджиев, Б.** Арменският въпрос..., с. 48.

⁹ **Бондаревский, Г. Л.** Багдатская дорога и проникновение германского империализма на Ближний восток (1888–1903). Ташкент, 1955.

¹⁰ **Попов, Р.** Австро-Унгария и България след падането на Стамболовия режим (1894–1896). Изследвания по българска история. Т. III. Външната политика на България (1878–1944). София, 1978, с. 132.

¹¹ **Пантев, А.** Англия и Руско-Българското помирение (1894–1896). България и европейските страни през XI–XX век. София, 1975, с. 156.

¹² **Пантев, А.** Англия и Руско-Българското помирение..., с. 157.

¹³ **Пантев, А.** За Англо-българските отношения след падането на Ст.Стамболов (1894–1896). – Исторически преглед, кн. 4, 1966, с. 92.

¹⁴ **Пантев, А.** За Англо-българските отношения..., с. 92.

¹⁵ **Самърджиев, Б.** Арменският въпрос и Англия. София, 1994, с. 86.

¹⁶ **Самърджиев, Б.** Арменският въпрос..., с. 171.

¹⁷ **Божилова, Р.** Сърбия и реформената акция на великите сили в Европейска Турция (1893–1903). Великите сили и балканските взаимоотношения в края на XIX и началото на XX в. София, 1982, с. 141.